

تأثیر سید قطب بر اخوان المسلمین

محمد محمدی نور*

چکیده

اخوان المسلمین یکی از بزرگ‌ترین جنبش‌های اسلامی در جهان عرب است که در واکنش به نفوذ سلطه و فرهنگ غربی در کشورهای اسلامی بعد از فروپاشی خلافت عثمانی، با نیت و انگیزه استقرار حکومت اسلامی به وجود آمد. سیاست حسن‌البناء و اطرافیان او درباره برپایی نظام اسلامی، سیاستی گام‌به‌گام بود؛ یعنی در تلاش بودند به تدریج و با فعالیت‌های فرهنگی و به دور از خشونت و افراط، زمینه را برای همکاری مردم در استقرار نظام اسلامی فراهم کنند. پس از ترور حسن‌البناء و روی کار آمدن حسن‌الهبیبی به عنوان مُرشد عام، مشکلات و بی‌نظمی‌هایی در اخوان المسلمین به وجود آمد و اتحاد و انسجام حاکم بر این جمعیت از بین رفت. در همین فرصت، سید قطب، یکی از اندیشمندان بزرگ جهان اسلام، به اخوان المسلمین پیوست و با روحیه و تفکر استکبارستیزی و اسلام‌گرایی باعث شد که خلاً ایدئولوژیکی در اخوان المسلمین جبران شود. وی با حضور در بین اعضا و نوشتن آثار متعدد، تأثیراتی بر اخوان المسلمین گذاشت که برخی از آنها عبارت‌اند از: ۱. بازسازی و انسجام دوباره اخوان المسلمین در اوایل دهه ۱۹۶۰م؛ ۲. ترجیح مشی رادیکال و افراطی بر مصالحه سیاسی که باعث شد گروه‌هایی تندرو مانند «سازمان آزادی‌بخش اسلامی»، «التکفیر و الهجرة» و «سازمان جهاد اسلامی» به وجود بیایند؛ ۳. به وجود آمدن جریان قطبی که هنوز هم در میان اخوان المسلمین فعال است و رهبران فعلی اخوان المسلمین مانند محمد بدیع و محمود عزت نیز از همین جریان هستند.

کلیدواژه‌ها: سید قطب، اخوان المسلمین، مدرنیته، دموکراسی، دارالکفر.

مقدمه

اخوان المسلمین یکی از گروه‌های تأثیرگذار در جهان اسلام است که پیرو اندیشهٔ اسلام سیاسی هستند و با توجه به روند حرکت بیداری اسلامی و شکست جریان‌های تکفیری و وهابیت در تحقق اسلام سیاسی مدنظر خود، احتمال دارد که بتواند در آینده‌ای نزدیک، در جهان اسلام جایگاه خوبی پیدا کند و جایگزین تکفیری‌ها شود. در عین حال، از آنجا که سید قطب، رهبر سلفیان جهادی، نقطهٔ عطفی در اندیشهٔ اخوان المسلمین به حساب می‌آید، لازم است جهت آماده بودن برای مواجهه با سلفیان جدید اخوانی، تأثیر سید قطب بر اخوان بررسی شود.

آنچه در این پژوهش به آن پرداخته می‌شود، بررسی ارکان و مشخصه‌های ایدئولوژیک سید قطب و تأثیراتی است که در سایهٔ این ایدئولوژی به وجود آمده است. روش این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و اینترنتی است.

ویژگی‌های سید قطب

سید قطب در سال ۱۹۰۶م، در روستای «موشه» از توابع استان «اسیوط» کشور مصر به دنیا آمد. او در خانواده‌ای پرورش یافت که دارای موقعیت اجتماعی بالایی بود و «وجاهت سنتی» و «رشد علمی» دو ویژگی مهم این خانواده محسوب می‌شد. پدرش روشنفکر و آگاه، و در عرصه‌های فکری و فرهنگی، فهیم و مستعد بود. پدر سید قطب نمایندهٔ حزب ملی «مصطفی کامل» در روستا و یکی از مشترکان نشریهٔ «اللواء»، نشریهٔ ارگانی «حزب وفد»، بود^۱ و منزلش پایگاهی سیاسی برای روشنگری عمومی و محلی برای دستیابی به تازه‌ترین اخبار داخلی و خارجی به حساب می‌آمد.^۲ مادر سید قطب نیز از صفات و ویژگی‌های ممتاز و مؤمنانه‌ای برخوردار بود؛ به گونه‌ای که سید قطب در اهدانامهٔ کتاب «التصویر الفني في القرآن»، به روحیهٔ ایمانی و مذهبی مادرش اشاره، و

۱. کوپل، ژیل، پیامبر و فرعون، ترجمه: حمید احمدی، ص ۳۶.

۲. خالدی، عبدالفتاح، سید قطب، ص ۳۳.

فعالیت‌های قرآنی خود را در راستای آرزوهای مادرش ارزیابی می‌کند.^۱ از آنجا که سید در خانواده‌ای متدین، عزتمند و جوانمرد پرورش یافته بود، از همان کودکی در جلسات مذهبی، علمی و سیاسی حضور مؤثری داشت. وی در دفاع از مستضعفان و ستم‌دیدگان، و مقابله با ظالمان و مستکبران تلاش می‌کرد و از کارهای حقیرانه و بُزدلانه متنفر بود و این روحیه تا آخر عمر، در وی وجود داشت.

سیر تطور فکری سید قطب

سید از همان کودکی به‌جهت برگزاری جلسات مکرر سیاسی در منزلشان، فردی آگاه و سیاسی بار آمد. او طرفدار ناسیونالیسم ضدانگلیسی بود. مردم برای آگاهی از تازه‌ترین اخبار و رخدادهای سیاسی به خانه آنها می‌آمدند و در بسیاری از موارد، سید به‌جای پدرش برای حاضران روزنامه می‌خواند.^۲ وی در آستانه انقلاب ملی و ناسیونالیستی ۱۹۱۹م،^۳ با سرودن اشعار و نوشتن مطالب و خواندن آنها در مساجد و اماکن عمومی، مردم را تحریک می‌کرد و احساسات آنها را برای شکل‌گیری انقلاب برمی‌انگیخت؛^۴ به همین جهت، دو سال از ادامه تحصیل بازماند.

در سال ۱۹۲۱م، به قاهره رفت و نزد دایی خود که مُدرس، روزنامه‌نگار و عضو حزب وفد بود، اقامت گزید و تحصیلاتش را نیز ادامه داد. در سال ۱۹۲۸م وارد دانشکده دارالعلوم شد و با حسن البناء که در سال‌های ۱۹۲۳ تا ۱۹۲۶م در آنجا درس خوانده بود، آشنا شد. این آشنایی سبب شد که او با درک عمیقی که از اسلام داشت، مبارزه سیاسی و اجتماعی خود را در قالبی صحیح‌پیریزی کند.

سید در کنار فعالیت‌های علمی و ادبی، در مسائل سیاسی و اجتماعی نیز قاطع و بی‌پروا بود و موضع‌گیری شجاعانه او در برابر نخست‌وزیر وقت، محمد محمود پاشا، در

۱. قطب، سید، التصوير الفني فی القرآن، ص. ۵.

۲. قطب، سید، طفل من القرية، ص. ۷۰.

۳. نک: سوزنگر، سیروس، اندیشه‌های سیاسی سید قطب، ص ۲۲ و ۲۳.

۴. کوپل، ژیل، پیامبر و فرعون، ترجمه: حمید احمدی، ص ۳۶.

انتقاد از سیاست «مشت آهنین» او در برابر مخالفان، گویای همین مطلب است.^۱ طی سال‌های ۱۹۴۷ و ۱۹۴۸م، مقالات متعددی درباره مبارزه با فساد و آلودگی حکمرانان،^۲ اطرافیان ملک فاروق، رجال احزاب، پادشاهان، امیران ارتش و مزدوران انگلیسی^۳ نوشت و در نشریه‌های مشهور آن روز مانند «العالم العربي»، «الرسالة» و «الثقافة» چاپ کرد. به همین منظور، او نشریه «الفکر الجدید» را منتشر کرد؛ اما حکومت به جنگ با او برخاست و در نتیجه، چاپ این نشریه پس از انتشار دوازده شماره متوقف شد. آنان سید را به‌طور غیررسمی به‌بهانه مطالعه سیستم آموزشی امریکا، برای اقامتی نامحدود به ایالات متحده امریکا تبعید کردند.^۴

این انتظار وجود داشت که سید قطب با طرز تفکری به مصر بازگردد که به طرفداری از امریکا بپردازد؛ اما پس از بازگشت به مصر، از تابستان ۱۹۵۱ تا ۱۹۵۳م با انتشار مقاله و سخنرانی، به‌شدت جامعه امریکا را تقبیح کرد^۵ و سرانجام از طریق صالح عشاوی به عضویت اخوان المسلمین درآمد.

او به‌محض ورود به اخوان المسلمین، با پیگیری انتقادهای پیشین خود از این جماعت، به‌دنبال تغییراتی عمده بود^۶ و می‌خواست از درون آن، تشکیلاتی منسجم، اندیشه‌ور و قدرتمند برای حضور در عرصه‌های مختلف فکری، اصلاحی و حتی نظامی به وجود آورد. وی به‌منظور رسیدن به این هدف، مدیریت نشریه‌ها و امور فکری و تبلیغی اخوان را بر عهده گرفت و با نوشتن مقالات و هدایت نویسندگان، اهداف اصلاحی خود را ادامه داد^۷ و باعث تغییراتی در اخوان المسلمین شد.

۱. سیاوشی، کرم، تحلیل انتقادی مبانی و روش تفسیری سید قطب در فی ظلال القرآن، ص ۱۶.

۲. همان، ص ۱۹.

۳. سوزنگر، سیروس، اندیشه‌های سیاسی سید قطب، ص ۲۵.

۴. کوپل، ژیل، پیامبر و فرعون، ترجمه: حمید احمدی، ص ۳۸.

۵. همان، ص ۳۹.

۶. سیاوشی، کرم، تحلیل انتقادی مبانی و روش تفسیری سید قطب در فی ظلال القرآن، ص ۲۵.

۷. قطب، سید، لماذا أعدموني، ص ۷.

افراد تأثیرگذار بر سید قطب

سید قطب در نظریه‌ها و افکار خود از دو نفر متأثر است:

۱. **محمود عقاد:** روزنامه‌نگار و داستان‌نویس مصری که در ابتدا در حزب وفد فعالیت داشت و سید با او آشنا شد. حیات ادبی و روشنفکری سید در اثر آشنایی با او شکل گرفته است.

۲. **ابوالاعلی مودودی:** سید به افکار و عقاید او بسیار احترام می‌گذاشت و شالوده فکری او شبیه مبانی فکری مودودی بود. زمانی که در دادگاه پرسیدند که آیا نظریه‌های مودودی در تکوین آرای تو دخالت داشته است یا خیر، پاسخ داد: «در نوشته‌ها از نظریه‌های او استفاده کردم و عقیده من، همان عقیده اوست».^۱

مصدق بارز اثرگذاری ابوالاعلی مودودی بر سید قطب، کتاب معالم في الطريق است.

اخوان المسلمین

جمعیت اخوان المسلمین قدیمی‌ترین و مؤثرترین جنبش اسلام‌گرا در جهان عرب است که در طول حیات خود فرازونشیب‌های ایدئولوژیک فراوانی داشته است. اخوان المسلمین در اوایل قرن بیستم، در شرایطی در مصر به وجود آمد که ناسیونالیسم، سوسیالیسم و لیبرالیسم به علت ایدئولوژی غالب روز، در رقابت برای رسیدن به جایگاهی مناسب بودند. حسن البناء که در جوانی به جنبش ناسیونالیسم مصری پیوسته بود و در سایه دل‌بستگی به آن، خدمت به وطن و سرزمین آباء و اجدادی را وظیفه می‌دانست^۲ و از طرفی نیز چون دغدغه دین و مسائل دینی داشت، تلاش می‌کرد میان دو مفهوم «ناسیونالیسم» و «دین» ارتباط و وحدت برقرار کند؛^۳ لذا تصمیم گرفت حزب اخوان المسلمین را برای خدمت به سرزمین اجدادی و همچنین مذهب و ملت ایجاد کند.

۱. سوزنگر، سیروس، اندیشه‌های سیاسی سید قطب، ص ۳۳.

۲. حسینی، اسحاق موسی، اخوان المسلمین؛ بزرگ‌ترین جنبش اسلامی معاصر، ترجمه: هادی خسروشاهی، ص ۲۲.

۳. السمان، علی، رویارویی مسلک‌ها و جنبش‌های سیاسی در خاورمیانه عربی تا سال ۱۹۷۶م، ص ۵۳.

بنیان‌گذارانِ اخوان المسلمین اسلام را قانونی فراگیر و عام برای تمام شئون زندگی بشر می‌دانستند^۱ و تلاش آنها این بود که دین اسلام را به‌عنوان ایدئولوژی سیاسی و نظام هویتی معرفی کنند. آنان می‌گفتند که اسلام در تمامی ابعاد از جمله عدالت اجتماعی، دستورات روشن و دقیقی داده است.^۲

در زمان جنگ جهانی دوم که انگلستان برای مقابله با آلمان وارد مصر شد، اخوان و احزاب ناسیونالیست می‌خواستند با انگلستان مقابله کنند. ملک فاروق، پادشاه مصر، که مخالف این ماجرا بود، به سرکوب احزاب مخالف پرداخت. اخوانی‌ها گروهی سری در برابر حکومت تشکیل دادند و برای حفاظت از کشور اسلامی و مقابله با سرکوب دولت مبارزه کردند. با پایان جنگ، فعالیت‌های مسلحانه اخوان نیز تمام شد و آنان دوباره به فعالیت سیاسی و اجتماعی روی آوردند.

با شروع بحران فلسطین و عدم تحرک لازم دولت مصر، اخوانی‌ها خشمگین شدند و درگیری‌هایی میان دولت و اخوانی‌ها پیش آمد که نتیجه‌اش این شد که فعالیت این حزب، غیرقانونی اعلام شود و رهبران آن به‌جز حسن البناء دستگیر شوند.

البته حسن البناء همواره مخالفت خود با استفاده از ابزارهای خشن برای پیشبرد سیاست‌های حزب را اعلام می‌کرد و در سال‌هایی که گروهی از اخوانی‌ها حرکت‌های خشونت‌آمیزی را در پیش می‌گرفتند، با آنان مخالف بود. البناء در سال ۱۹۴۹م ترور شد و فصل اول فعالیت‌های حزب به پایان رسید.

در طول سال‌هایی که حسن البناء حزب اخوان المسلمین را پایه‌گذاری، و ساختار ایدئولوژیکی آن را پی‌ریزی کرد، سید قطب عضو ساده حزب ناسیونالیست وفد و علاقه‌مند به ادبیات و روزنامه‌نگاری بود؛ نه سیاست. در دهه چهارم زندگی خود به اسلام، به‌معنای سیاسی آن علاقه‌مند شد. وی در سال ۱۹۴۵م به‌طور رسمی از حزب وفد جدا شد و در سال ۱۹۵۲م، دو سال بعد از ترور حسن البناء، به عضویت اخوان المسلمین درآمد.

۱. فرهی، عبدالله، جنبش اخوان المسلمین، ص ۲۹.

۲. حسینی، اسحاق موسی، اخوان المسلمین؛ بزرگ‌ترین جنبش اسلامی معاصر، ترجمه: هادی خسروشاهی، ص ۵۰.

زمانی که اخوان المسلمین در سال ۱۹۵۴م - زمانی که حسن الهضیبی مرشد عام اخوان بود- به سیاست‌های افراطی جمال عبدالناصر و بی‌توجهی او به اجرای مقررات دینی اعتراض کرد و سرکوب شد، سید قطب نیز همراه تعداد زیادی از اعضای اخوان المسلمین دستگیر، و پس از محاکمه، به ۲۵ سال زندان یا کار اجباری محکوم شد. تمام آثار سیاسی او در زندان نوشته شده است؛ فضایی که ناسیونالیست‌های افراطی او و همراهانش را به شدت شکنجه می‌کردند. همین تجربه دردناک، بر آثار رادیکال او تأثیر گذاشته است.

سید قطب اسلام را تئوری نمی‌داند؛ بلکه آن را برنامه می‌داند و می‌گوید: «اسلام دینی برای واقعیت‌هاست؛ یعنی اسلام دینی برای زندگی، و دینی برای جنبش، و دینی برای عمل است».^۱ او ایمان را واقعیتی مثبت می‌داند که باید در تمام جنبه‌های حیات ظهور پیدا کند؛^۲ لذا از نظر او، هر عملی که بر پایه ایمان شکل نگیرد، در پیشگاه خداوند اعتبار و ارزشی ندارد.^۳

سید قطب معتقد است که مهم‌ترین مصداق ظهور و بروز عمل دینی در میان مسلمانان، جهاد علیه غیرمسلمانان است. وی می‌گوید که جنگ در زندگی مسلمانان، دوره‌ای و موقت و گذرا نیست؛ بلکه مسئله‌ای همیشگی است؛ زیرا هیچ‌گاه حقیقت و دروغ با یکدیگر جمع نمی‌شوند. به این دلیل است که وظیفه فرد مسلمان تا روزی که زنده است، ادامه دارد.^۴

ارکان و مشخصه‌های ایدئولوژیک سید قطب

ارکان و مشخصه‌های ایدئولوژیک سید قطب به شرح زیر است:

۱. قطب، سید، خصائص التصور الإسلامي و مقوماته، ص ۱۰۲.

۲. قطب، سید، في ظلال القرآن، ج ۶، ص ۳۹۶۶.

۳. همان.

۴. همان، ص ۱۴۴۱ و ۱۴۴۲.

۱. مخالفت با مدرنیته

سید قطب دین اسلام را نظامی هدفمند می‌داند که همه جنبه‌های زندگی را کنترل می‌کند و توانایی پاسخگویی به همه نیازهای بشر را دارد. او معتقد است: «شریعت، تنها محدود به قوانین دینی نیست؛ بلکه هر آنچه را خداوند برای سامان دادن به زندگی بشر مشخص کرده است، شامل می‌شود؛ مانند حکومت، رفتار و دانش».^۱ او به دنبال این بود که با استفاده از ادله فقهی اثبات کند که اسلام از مفاهیم غیراسلامی، پاک و مبرا است. یکی از این مفاهیم غیراسلامی، «مدرنیته» است که از مباحث اصلی در بحث‌های توسعه سیاسی به حساب می‌آید.

از نظر سید قطب، متون اسلامی سنتی توانایی پاسخگویی به نیازهای مسلمانان در همه عصرها را دارد؛ لذا به استفاده از مفاهیم جدید و مدرن برای تضمین پیشرفت سیاسی و اجتماعی جامعه، نیازی نیست.

او در جاهای مختلفی از تفسیر خود، دیدگاه‌های غربی را به چالش می‌کشد؛ چنان‌که

ذیل آیه ﴿الحق من ربك فلا تكونن من الممترین﴾^۲ هشدار می‌دهد و می‌گوید:

روا نیست که امروزه به این هشدار گوش ندهیم؛ در حالی که ما در هنگامه‌ای بی‌مانند از سبک‌سری قرار گرفته‌ایم و از مستشرقین یهودی و مسیحی و کمونیست‌های بی‌ایمان درباره دینمان استفسار می‌کنیم. سخن آنها را درباره قرآن، سنت نبوی و سیره پیشینیانمان گوش فرا می‌دهیم و گروه‌های دانشجویی خود را برای فراگیری دانش‌های ایلامی به سرزمین‌های ایشان گسیل می‌کنیم و [آنان به صورت] فارغ‌التحصیلانی با خرد و روان تباه‌شده به سرزمین خود باز می‌گردند. این قرآن، قرآن ما و امت مسلمان ماست، و اهل کتاب، اهل کتاب‌اند و کفار، همان کفار و دین، همان دین است.^۳

۲. مبارزه با جامعه جاهلی یا دارالکفر

او معتقد است جاهلیت در مقابل اسلام قرار دارد و به دوره قبل از اسلام در شبه‌جزیره

۱. قطب، سید، العدالة الاجتماعية، ص ۲۶۶.

۲. سوره بقره، آیه ۱۴۷.

۳. قطب، سید، في ظلال القرآن، ج ۱، ص ۱۳۶.

عربستان محدود نیست؛ بلکه تمام جوامعی که از برنامه‌های اسلامی برای تنظیم زندگی فردی، اجتماعی و سیاسی منحرف شده‌اند، اهل جاهلیت هستند و فرقی هم نمی‌کند که در گذشته باشند یا حال یا آینده.^۱

سید قطب جامعه جاهلی را به جوامع غیراسلامی محدود نمی‌کند و بسیاری از جوامع اسلامی در طول تاریخ را نیز مصداق جامعه جاهلی می‌داند. او جوامع را به دو دسته کلی تقسیم می‌کند: «جامعه جاهلی» و «جامعه اسلامی». او معتقد است که نقطه مشترکی بین این دو وجود ندارد و جامعه نیز نمی‌تواند خارج از این دو صورت تصور شود. وی حتی وجود جامعه نیمه‌اسلامی و نیمه‌جاهلی را نیز رد می‌کند.

او می‌گوید از آنجایی که تنها یک حقیقت دینی وجود دارد، هر جامعه‌ای که مبتنی بر حقیقت دین نیست، جاهلی است؛ بنابراین، در جهان دو نوع دولت بیشتر وجود ندارد: «دولت الهی» و «دولت جاهلی» و همچنین دو نوع قانون بیشتر وجود ندارد: «قانون الهی» و «قانون بشری».^۲

قوانین بشری برگرفته از دانش محدود بشر، نیازهای طبقاتی و منافع نژادی یا فردی است؛ در نتیجه، این نوع نظام‌ها نوعی سیستم حکومتی است که گروهی گروه دیگری را استثمار می‌کند.^۳ تنها اسلام است که می‌تواند انسان را تسلیم شریعت الهی کند و او را از قید فرمان‌برداری از انسان‌های دیگر نجات دهد.^۴

پس جوامع اسلامی که حاکمیت خود را در اختیار رهبران دنیوی قرار داده‌اند، دارای نظام سیاسی جاهلی هستند. او به‌طور علنی اعلام کرد که لازم است جامعه‌ای به وجود آوریم تا تمام اصول و فرمان‌های اسلام در آن اجرا شود و در آن، فقط قانون و شریعت خداوند، حاکم و داور باشد و بس.^۵ او راه تغییر سرنوشت مسلمانان و بازگشت به اسلام

۱. قطب، سید، معالم في الطريق، ص ۲۲۴.

۲. همان، ص ۲۰۱.

۳. همان، ص ۹ و ۱۰.

۴. همان، ص ۸۳.

۵. قطب، سید، في ظلال القرآن، ج ۲، ص ۴۰۷.

واقعی را جنگی مقدس می‌دانست.

این روش سید قطب با روش حسن البناء تضاد مطلق دارد که خواهان تغییرهای بنیادین در سرنوشت سیاسی و اجتماعی کشورهای اسلامی از راه آموزش و به‌صورت طولانی‌مدت بود.

۳. مخالفت با ناسیونالیسم

سید قطب برخلاف حسن البناء و دیگر رهبران اخوان که وطن‌دوستی یا ناسیونالیسم را عنصر هویت‌بخش ملی می‌دانستند، بعد از جدایی از حزب ملی‌گرای وفد، کاملاً با این مفهوم مخالف بود و در مقابله با وفاداری‌های ملی و طایفه‌ای، تنها وفاداری به اسلام و خداوند را طلب می‌کرد؛ لذا مشروعیت رژیم‌های کشورهای اسلامی را که بر پایه غلبه یا انتخاب و تأیید مردم بنا شده بود، رد می‌کرد و آن را برخلاف شرایع اسلام می‌دانست.

البته ریشه این مخالفت را نباید در نگرش دینی سید قطب و تفسیری که از دین داشت جست‌وجو کرد؛ بلکه شرایط سیاسی دوره جمال عبدالناصر در مصر، که ناسیونالیسم عربی را به ایدئولوژی پرهیجانی تبدیل کرده بود، بر این امر تأثیرگذار بود.

او با بیان تصویری منفی از جامعه عربی قبل از اسلام که مبتنی بر شرافت‌ها و تعصب‌های قومی و خانوادگی بود، تأکید کرد که اولین و مهم‌ترین موفقیت اسلام این بود که ارزش‌های انسانی فرد را جایگزین این تعصب‌ها کرد.^۱

به اعتقاد سید قطب همه اشکال تعصبات قومی و نژادی و وطن‌پرستانه، از ویژگی‌های جامعه جاهلی است و در اندیشه اسلامی پذیرفته نمی‌شود. او می‌گفت سرزمینی که باید فرد مسلمان خود را متعلق به آن بداند و از آن دفاع کند، «دارالاسلام» است.^۲ او حاکمیت را تنها از آن خداوند می‌دانست و مفهوم حاکمیت سیاسی و دولت را نیز به چالش می‌کشید؛ لذا هرگونه تفویض حاکمیت به رژیم‌های مادی، همانند رژیم ناسیونالیست عبدالناصر را نوعی شرک می‌دانست.

۱. قطب، سید، فی ظلال القرآن، ج ۱، ص ۵۱۱ و ۵۱۲.

۲. همان، ص ۱۹۷.

۴. تعریف جدید از جهاد

تفاوت اساسی سید قطب با سایر اندیشمندان مسلمان، تعریف او از «جهاد» بود. او جهاد را، فقط جنگی دفاعی نمی‌دانست؛ بلکه در معنای وسیع‌تر، دفاع از نوع بشر در برابر هر چیزی می‌دانست که آزادی او را به خطر می‌اندازد.^۱

میراث علمی و سیاسی او و تفاسیر متعددی که نوشته است، موجب به‌وجود آمدن تعارض‌های شدید در بین اعضای حزب اخوان المسلمین شد. او کتاب معالم في الطريق را در همین دوران نوشته است و اندیشه‌های او مهم‌ترین تأثیر را در شکل‌گیری و ظهور گروه‌های بنیادگرای اسلامی مانند «التکفیر و الهجرة»، «جهاد اسلامی» و «جماعت اسلامی» داشته است.

گروهی از اخوان المسلمین که نظریه‌های سید قطب را پذیرفتند، موضع رادیکال‌تری درباره مدرنیته و انجام فعالیت‌های سیاسی در ساختار اصول و قوانین پذیرفته‌شده کشور نشان دادند. اندیشه‌های سید قطب، اولین و مهم‌ترین انشعاب را در تاریخ حزب اخوان المسلمین در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ م ایجاد کرد. بیشتر اعضای انشعابی اخوان که تحت تأثیر اندیشه‌های قطب قرار گرفته بودند، به عربستان مهاجرت، و در آنجا اندیشه‌های قطب را تبلیغ کردند و گروه‌هایی مانند «التکفیر و الهجرة» و «جهاد اسلامی» را تشکیل دادند.

۵. مخالفت با دموکراسی

دیدگاه سید قطب درباره دموکراسی در جامعه اسلامی، با بسیاری از مسلمانان فرق دارد. بسیاری از مسلمانان معتقدند که چون آیات قرآنی از شورا و مشورت حمایت می‌کند، پس دموکراسی نیز پدیده‌ای اسلامی است. او در این باره پیرو اندیشه مودودی است و در اسلام جایگاه و منزلتی برای دموکراسی قائل نیست. مودودی می‌گوید:

اسلام نظامی دموکراسی نیست. روش حکومت اسلام، تئوکراسی است؛ به این معنا که وقتی فرمان صریح خدا و پیامبر او وجود داشته باشد، هیچ رهبر

۱. همان، ص ۸۸ و ۸۹.

یا قانون‌گذار مسلمانی و حتی قاطبه مسلمانان جهان حق ندارند که کوچک‌ترین تغییری در آن ایجاد کنند.^۱

سید قطب نظام دموکراسی را از جاده دین منحرف دانسته است و با استدلال به آیه ۱۱۶ سوره انعام^۲ می‌گوید: «حتی هواداران برخی جنبش‌های اسلامی، در بعضی از کشورها به خیابان‌ها آمده و ضد کفر و نظام دموکراسی شعار داده‌اند».^۳ خداست که صاحب شرع و دستور است و حکم، حکم اوست؛ نه حکم مردم.

البته با مطالعه آثار مودودی و سید قطب آشکار می‌شود که دموکراسی مردود از نظر آنها، دموکراسی غربی است و در واقع، رد دموکراسی از سوی آنان، واکنشی علیه تسلط و چیرگی غرب بر کشورهای اسلامی است و اگر حکومتی بر پایه دستورات خدا (قرآن و سنت) شکل بگیرد، مورد تأیید است. مودودی می‌گوید:

اسلام خلافت را به خانواده یا طبقه خاصی از جامعه واگذار نکرده؛ بلکه آن را به تمام افرادی که به اصول و مبانی توحید و رسالت پیامبر ﷺ ایمان دارند، محول کرده است. نظریه جمهوری و مردمی بودن اسلام از همین جا نشأت می‌گیرد؛ از این رو، تمام افراد جامعه اسلامی سهمی در خلافت دارند و هر حکومتی که درصدد تدبیر امور مملکت است باید با رأی جمهور مردم و پشتیبانی آنها تشکیل شود.^۴

سید قطب نیز می‌نویسد:

ما به نظامی فرا می‌خوانیم که در آن، حاکمیت از آن خداست؛ نه برای فردی از بشر و طبقه و جماعتی معین. به این ترتیب، برابری و مساوات حقیقی برقرار می‌شود. در چنین حکومتی، حاکم حقوقی افزون‌تر از حقوق افراد عادی مردم نخواهد داشت و شخصیت یا شخصیت‌های مقدسی بالاتر از سطح قانون نخواهد بود. محکمه‌های ویژه‌ای برای وزیران یا غیروزیران وجود نخواهد داشت. در چنین نظامی، حاکم کل، با هر کدام از افراد مردم بدون تبعیض و برتری، در برابر دستگاه قضایی پاسخگو خواهد بود. ما به نظامی فرا می‌خوانیم که همه شهروندان

۱. مودودی، ابوالاعلی، تئوری سیاسی اسلام، ترجمه: محمدمهدی حیدری‌پور، ص ۲۸.

۲. «و إن تطع أكثر من فی الأرض یضلک عن سبیل اللہ»؛ (اگر از بیشتر مردم روی زمین پیروی کنی، تو را از راه خدا دور می‌سازند).

۳. طحان، مصطفی محمد، چالش‌های سیاسی جنبش اسلامی معاصر، ص ۴۴.

۴. بهنساوی، سالم علی، نقد و بررسی اندیشه تکفیر، ص ۱۸۶ و ۱۸۷.

را از حق عمومی و ثروت‌های عمومی برخوردار کند؛ زیرا مالک اصلی این ثروت، جامعه است که به‌جانشینی خداوند، مالک آن شده است.^۱

سید درباره نقش مردم در نظام سیاسی اسلام یا حکومت اسلامی معتقد است که مردم مجریان شریعت را انتخاب می‌کنند؛ اما کسی که به اجرای قانون اقدام می‌کند، قانون‌گذار نیست؛ بلکه فقط مجری است. او حق اجرای قانون را از طریق انتخاب مردم به دست می‌آورد. اطاعت واجب از او، اطاعت از شخص او نیست؛ بلکه اطاعت از شریعت خداست که وی به اجرای آن اقدام کرده است. در صورت تجاوز از شریعت خدا، حق اطاعت بر مردم ندارد و اگر بر سر یکی از امور اجرایی اختلافی به وجود آمد، حکم مسئله همان است که شریعت گفته است: ﴿وإن تنازعتم فی شیء فردوه الی الله و الرسول﴾؛^۲ (اگر در چیزی [از امور دین یا دنیا] نزاع داشتید، آن را به خدا و رسولش برگردانید).^۳

تأثیرگذاری سید قطب بر اخوان المسلمین

سید قطب بر حزب اخوان المسلمین اثرگذار بود که در ادامه به مواردی از تأثیرات او بر اخوان المسلمین پرداخته خواهد شد:

۱. بازسازی و انسجام دوباره جنبش اخوان المسلمین در اوایل دهه ۱۹۶۰م

ترور حسن البناء در سال ۱۹۴۹م، برای جنبش اخوان المسلمین اتفاقی غیرقابل تصور بود. هیچ‌کدام از رویدادهای سخت، فشارها و دستگیری‌های افراد گروه‌های اخوان توسط حکومت، به‌اندازه مرگ رهبر آن بر اخوان المسلمین اثر نگذاشت. پس از قتل او دورانی بحرانی و پرمشکل برای اخوان المسلمین پیش آمد و دشمنان داخلی و خارجی هم‌زمان حمله خود را علیه آنان آغاز کردند.^۴

انتخاب حسن الهضیبی به جانشینی حسن البناء، نتیجه سازش‌های مختلف دربار و اخوان المسلمین، و همچنین سازش‌های میان اعضای خود اخوان المسلمین بود. این

۱. قطب، سید، دراسات إسلامیة، ص ۸۱ و ۸۲.

۲. سورة نساء، آیه ۵۹.

۳. قطب، سید، دراسات إسلامیة، ص ۱۶ و ۱۷.

۴. حسینی، اسحاق موسی، اخوان المسلمین؛ بزرگ‌ترین جنبش اسلامی معاصر، ترجمه: هادی خسروشاهی، ص ۱۹۵.

مسائل بر انسجام اخوان المسلمین اثری معکوس گذاشت و باعث به وجود آمدنِ خلأ ایدئولوژیک شد. در بین سال‌های ۱۹۴۹ و ۱۹۵۴م، اعضای اخوان و افراد غیرعضو مانند عبدالقادر عوده، محمد غزالی و محمد طه آثار زیادی نوشتند. همه آنها در نوشته‌های خود به دنبال ادامه کار حسن البناء بودند؛ زیرا از حسن البناء به جز کتابِ مذكرات الدعوة و الداعية، که شرح زندگی و مجموعه نامه‌های اوست، چیزی باقی نمانده بود.^۱

این آثار برای مقابله با مشکلات اخوان پس از حسن البناء کافی نبود؛ به ویژه زمانی که در سال ۱۹۵۴م، تحت تعقیب و آزار جمال عبدالناصر و ارتش آزاد بودند. آنها هیچ ابزار ایدئولوژیک نداشتند تا بتوانند به کمک آن، رژیم عبدالناصر را بر اساس اندیشه‌ها و عقاید و معیارهای اسلام تحلیل کنند.

این سید قطب بود که توانست با نوشتن کتاب‌های خود در زندان در سال‌های ۱۹۵۴ و ۱۹۶۴م، این خلأ ایدئولوژیک را پر کند و به جنبش اخوان المسلمین انسجام بخشد. از اواخر دهه ۱۹۵۰م، یعنی زمانی که بیشتر اعضای اخوان المسلمین در زندان بودند، اعضای اخوان خارج از زندان دنبال این بودند که تشکیلات و فعالیت‌های اخوان را ولو به صورت مخفیانه احیا کنند.

در سال ۱۹۶۳م، رهبران دو گروه کوچکِ اخوانی، که یکی به رهبری جوانی دانشجو به نام «علی عبده عشاوی» و دیگری به رهبری «عبدالفتاح اسماعیل» اداره می‌شد، با یکدیگر تماس گرفتند. آنان پس از مشورت با یکدیگر، با زینب الغزالی،^۲ که با اعضای اخوان روابط خانوادگی محکمی داشت و با خواهران سید قطب و برخی از خواص و نخبگان مصری در تماس بود، ارتباط برقرار کردند و درباره احیای تشکیلات و فعالیت‌های مخفیانه اخوان صحبت نمودند. با حمایت زینب الغزالی فعالیت این تشکیلات شروع شد.^۳

۱. کوپل، ژیل، پیامبر و فرعون، ترجمه: حمید احمدی، ص ۳۴.

۲. «زینب الغزالی» انجمن خیریه و فرهنگی «انجمن زنان مسلمان» را اداره می‌کرد و تحت پوشش این انجمن با اعضای اخوان المسلمین رابطه خانوادگی برقرار کرده بود.

۳. نافع، بشیر موسی، اسلام‌گرایان، ترجمه: سیدقاسم ذاکری، ص ۱۲۰.

مشکل اصلی این تشکیلات، نداشتن نظریه‌پرداز و متفکر بود تا بتوانند زمینه را برای فعالیت مجدد اخوان فراهم کنند. زینب الغزالی در زمانی که سید قطب در زندان بود، به ترویج و تکثیر کتاب‌های او در تشکیلات نوظهور می‌پرداخت و در این باره خواهران سید قطب در گرفتن دست‌نوشته‌های سید در زندان و انتقال آنها به الغزالی کمک می‌کردند.^۱ با آزادی سید قطب، افرادی همچون عشاوی، عبدالفتاح اسماعیل و چند نفر دیگر^۲ رهبری تشکیلات را به او پیشنهاد کردند. قطب بدون کمترین درنگ و تردیدی آن را پذیرفت و تشکیلات اخوان را به سمت نشر و ترویج عقایدی که در سر داشت، هدایت کرد.^۳ در اواخر ۱۹۶۴م، سازمان رسمی آن به طور سری بازسازی، و کتاب معالم فی الطريق به مرانامه آن تبدیل شد.^۴

۲. ترویج مشی انقلابی و افراطی (خشونت‌گرایی) بر مصالحه سیاسی

هم حسن البناء و دیگر رهبران اخوان المسلمین و هم سید قطب معتقد بودند که باید «حکومت اسلامی» بر جامعه حاکم شود؛ اما نوع تفسیر رهبران جنبش‌های اسلامی از «جهاد» و «مبارزه» اهمیت ویژه‌ای دارد. راهبرد حسن البناء و دیگر رهبران اخوان، استراتژی گام‌به‌گام برای استقرار نظام اسلامی بود؛ به گونه‌ای که حتی حسن البناء در ابتدای مسیر برای تکمیل ساختمان قرارگاه و مسجدی که در اسماعیلیه در حال ساخت بود، پانصد جنیه مصری از شرکت انگلیسی کانال سوئز کمک گرفت^۵ و در سال ۱۹۳۷م، برای استقبال از به سلطنت رسیدن پادشاه جدید، نشست ویژه‌ای ترتیب داد.^۶

حسن البناء علاقه‌ای به تشکیلات نظامی و فعالیت‌های سیاسی نداشت و فقط به‌عنوان مبلغی دینی فعالیت می‌کرد؛ اما در سال ۱۹۴۰م، که شعله‌های جنگ سراسر خاورمیانه عربی از جمله مصر را فراگرفته بود، برای اولین بار تصمیم گرفت شاخه نظامی

۱. غزالی، زینب، أيام من حیاتی، ص ۶۸ و ۶۹.

۲. مولی، سعود، الجماعات الإسلامية و العنف، ص ۲۴۸.

۳. غزالی، زینب، أيام من حیاتی، ص ۱۲۱.

۴. کویل، ژیل، پیامبر و فرعون، ترجمه: حمید احمدی، ص ۲۲ و ۲۳.

۵. ابراهیم، محمد و دیگران، جمعیت اخوان المسلمین مصر، ص ۲۳.

۶. نافع، بشیر موسی، اسلام‌گرایان، ترجمه: سیدقاسم ذاکری، ص ۵۸.

ویژهٔ اخوان را پایه‌گذاری کند؛ آن‌هم به‌صورت تشکیلاتی مخفی و مسلحانه که زیر نظر هیچ‌یک از بخش‌های علنی و آشکار اخوان و نهادهای رهبری آن نباشد.^۱ به‌اعتقاد آنها اگر شرایط جامعه به‌گونه‌ای باشد که احکام و دستورات اسلام در آن اجرا شود، به مبارزه و جنگ نیازی نیست. حسن الهضیبی بعد از اینکه به‌عنوان مُرشد عام معرفی شد، در اولین نشست خود شرط کرد که جماعت اخوان باید ضمن اجتناب از فعالیت سیاسی، در دعوت به‌سوی خدا بر اساس حکمت و موعظهٔ حسنه فعالیت کند.^۲ این در حالی است که سید قطب می‌گوید:

هر روزی که بدون جهاد بگذرد و هر ساعتی که بدون مبارزه پایان یابد و هر لحظه و دقیقه‌ای که بدون کار مثبت تلف شود، در وجدان فرد مسلمان گناهی به حساب می‌آید که جز با نبرد پیگیر و بی‌امان، نمی‌توان جبران کرد. هر مسلمانی که حقیقت اسلام را دریابد نمی‌تواند بپذیرد که تجاوز ستمگرانه و زور و قلدری بر روی زمین وجود داشته باشد و مردم را که آزادانه به دنیا آمده‌اند، به بردگی بکشاند؛ بلکه مسلمان واقعی با جان و مال خود، در پاسخ‌گویی به دعوت پروردگارش می‌کوشد.^۳

او می‌گوید: «اگر فکر کنیم که تنها با حرف می‌توانیم به جهاد مبادرت کنیم، به بیراهه و سراب رفته‌ایم و فقط می‌توان با کمک شمشیر و کتاب، حکومت خداوند را در زمین پیاده کرد».^۴

در تفکر سید قطب، نخستین و اساسی‌ترین گام در گشایش وضعیت کنونی در جهان اسلام، حاکمیت خداوند است تا همهٔ امور بر مبنای قوانین الهی تنظیم شود و این مهم از طریق ایجاد جماعتی از مؤمنان پیشتاز و پیش‌گام صورت می‌گیرد که در راه احیای ارزش‌های اولیه و اصیل اسلامی تلاش می‌کنند. در نهایت، با تلاش و مجاهدت این گروه، دولت اسلامی تأسیس می‌شود و با عمل به رویهٔ خود، کلید حل تمامی مشکلات را

۱. همان، ص ۴۹.

۲. همان، ص ۱۸۵.

۳. قطب، سید، ما چه می‌گوییم؟، ترجمه: هادی خسروشاهی، ص ۴۱ و ۴۲.

۴. کوپل، ژیل، پیامبر و فرعون، ترجمه: حمید احمدی، ص ۵۷.

در اختیار بشر می‌گذارد.^۱

سرکوب مبارزان اخوان المسلمین به‌دست دولت در سال‌های ۱۹۶۵ و ۱۹۶۶م، تحولات وسیع و گسترده‌ای در ایدئولوژی و عمل بنیادگرایی ایجاد کرد. ایدئولوژی سید قطب در محیط و فضای زندان نفوذ کرد و همین نفوذ، سرانجام به شکل‌گیری جنبش اسلام‌گرای دهه ۱۹۷۰م منجر شد.

گروه‌ها و سازمان‌های مبارز دهه ۱۹۷۰م

در طول دهه ۱۹۷۰م، فعالیت این سه گروه اسلام‌گرا، حیات سیاسی مصر را به لرزه انداخت:^۲

۱. سازمان آزادی‌بخش اسلامی (منظمة التحرير الإسلامی)؛
۲. جامعه مسلمانان (التکفیر و الهجرة یا جماعة المسلمین)؛
۳. سازمان جهاد (منظمة الجهاد).

سید قطب به‌عنوان نظریه‌پرداز مبارز، رهبری تبدیل بنیادگرایی سست اخوان المسلمین به افراط‌گرایی جوان دهه ۱۹۷۰م را بر عهده داشت. نقش و نفوذ محوری سید قطب بر مبارزان جدید، از سه ویژگی برخوردار بود:

۱. سید قطب به‌عنوان نظریه‌پرداز، تأثیر نیرومندی بر نوزایی و جهت‌گیری جدید ایدئولوژی اسلامی داشت.
۲. سید قطب به‌عنوان عضو برجسته اخوان المسلمین کهن، تداوم سازمانی میان اخوان و شاخه‌های طغیانگر و سرکش آن را فراهم می‌ساخت.
۳. سرپیچی سید قطب از دولت، به‌عنوان عنصری فعال، و همچنین مرگ او باعث شد تا مبارزان جوان‌تر شیوه شهادت را از او بیاموزند.^۳

۱. همان، ص ۵۴ تا ۵۶.

۲. دکمچیان، هریر، جنبش‌های اسلامی معاصر در جهان عرب، ترجمه: حمید احمدی، ص ۱۶۵.

۳. همان.

۳. به وجود آمدن جریان قطبی در اخوان المسلمین

در نتیجه انشعاب فکری‌ای که در سال ۱۹۶۵م در اخوان المسلمین اتفاق افتاد، از میان آنها گروه‌های تندرو اسلامی مانند «التکفیر و الهجرة» و «سازمان الجهاد» بیرون آمدند که به کفر جامعه معتقد بودند و از اخوان المسلمین خارج شدند. این در حالی بود که جمعیت زیادی از اعضای اخوان که به کفر جامعه اعتقادی نداشتند ولی به افکار و اندیشه‌های سید قطب به شدت ایمان داشتند، در اخوان المسلمین باقی ماندند و بعدها به عنوان اخوانی‌های «محافظه‌کار»، «قطبی» و «تنظمی» شهرت پیدا کردند. این گروه گرایش‌های مذهبی تندی دارد و طرفدار اجرای کامل و بدون تعطیلی و بدون تسامح احکام اسلام است.^۲

مصطفی مشهور، خیرت شاطر، محمد بدیع، محمود عزت^۳ و اکثر اعضای فعلی دفتر ارشاد اخوان المسلمین، از چهره‌های شاخص گروه مذکور هستند.

در مقابل جریان قطبی کسانی بودند که تجربه فعالیت نظامی و خشونت را بی‌فایده و پرهزینه می‌دانستند و ترجیح می‌دادند با انعطاف بیشتر در برابر قدرت‌ها و شرایط جامعه، به اصلاح و بازسازی درازمدت بپردازند. حسن الهضیبی و عمر تلمسانی به تبعیت از حسن البناء این رویکرد را دنبال می‌کردند. اینها بعداً به «اصلاحیون» یا «اصلاح طلبان اخوان المسلمین» معروف شدند و معتقدند که ادامه‌دهنده خط اصلی اخوان المسلمین هستند.^۴ عبدالمنعم ابوالفتوح، عصام عریان و محمد حبیب، از شخصیت‌های بارز این جریان هستند.

از همان ابتدا، اختلاف و دوگانگی ایدئولوژی بین این دو جریان داخلی اخوان المسلمین (جریان قطبی و جریان اصلاحیون) وجود داشت. محمد مهدی عاکف (هفتمین مرشد عام اخوان) در دوره زعامت خود تلاش می‌کرد تا تعادل را در میان آنها

۱. تمام، حسام، الإخوان المسلمون؛ سنوات ما قبل الثورة، ص ۲۳.

۲. همان.

۳. همان، ص ۲۹ تا ۳۱؛ جمعی از نویسندگان، الثورة المصرية؛ الدوافع و الإتجاهات و التحديات، ص ۲۲۲ تا ۲۲۷.

۴. ابوخلیل، هیثم، إخوان إصلاحیون، ص ۱۷.

برقرار کند؛ اما به‌خاطر اختلافات میان این دو گروه، تصمیم به کناره‌گیری از جایگاه مرشدی عام اخوان المسلمین گرفت.^۱

بعد از کناره‌گیری عاکف، محمد بدیع در ابتدای سال ۲۰۱۰م به‌عنوان مرشد عام اخوان المسلمین معرفی شد. او که از رهبران سنتی اخوان و متأثر از افکار سید قطب بود،^۲ موجب تقویت جریان محافظه‌کار و تأکید جنبش بر اصول گذشته خود شد.^۳ انتخاب محمد بدیع گویای آن بود که اخوان به‌جای پرداختن به منازعات سیاسی، در پی اجرای پروژه‌های آموزشی و اجتماعی در مصر است و بهبود فضای سازمانی جنبش را در دستور کار خود قرار داده است.

محمد بدیع در اولین بیانیه خود پس از انتخاب به سمت مرشد عام، بر مشارکت در مسائل سیاسی مصر و دنبال کردن اصلاحات سیاسی در این کشور تأکید کرد؛ اما خود وی به‌عنوان فردی شناخته می‌شد که استحکام داخلی و فعالیت‌های اجتماعی و مذهبی را در اولویت قرار خواهد داد. او تأکید می‌کرد که اصلاحات واقعی باطن تک‌تک افراد جامعه آغاز شده و به خانواده و جامعه تسری پیدا کرده است و در نهایت، بر وضعیت سیاسی کشور نیز تأثیر خواهد گذاشت. این موضوع تأکید مجددی بر تغییر اولویت‌های اخوان از مسائل سیاسی به سمت موضوعات اجتماعی و مذهبی بود.^۴

نتیجه

با بررسی‌های انجام‌شده معلوم می‌شود که اخوان المسلمین یکی از جریان‌های تأثیرگذار در جهان اسلام است. آثار و اندیشه‌های سید قطب نیز که بعد از ترور حسن البنا به عضویت اخوان درآمد، مورد توجه بسیاری از جوانان اخوانی قرار گرفت. عده‌ای از آنها با مطالعه کتاب معالم فی الطریق، و تکفیر حاکم، از جنبش اخوان المسلمین خارج شدند و گروه‌هایی مانند «التکفیر و الهجرة» و «الجهاد» را به وجود آوردند و وابستگی از همین

۱. قاسمی، بهزاد، اخوان المسلمین مصر و تجربه نظام اسلامی، ص ۱۶۶.

۲. تمام، حسام، الإخوان المسلمون؛ سنوات ما قبل الثورة، ص ۴۱.

۳. قاسمی، بهزاد، اخوان المسلمین مصر و تجربه نظام اسلامی، ص ۱۶۶.

۴. همان، ص ۱۶۵.

گروه‌ها بعداً به افغانستان رفتند و در به‌وجود آوردن القاعده و دیگر گروه‌های جهادی تکفیری مشارکت داشتند. عده‌ای از آنها نیز در بین اخوان المسلمین ماندند و آرا و تفکرات سید قطب را ادامه دادند که به‌عنوان جریان «قطبیه» و «محافظه‌کار» معروف‌اند و رهبران فعلی اخوان المسلمین مانند محمد بدیع و عزت محمود نیز از آنها هستند. برخی از تأثیرات سید قطب بر اخوان المسلمین عبارت‌اند از: ۱. بازسازی و انسجام دوباره اخوان المسلمین در اوایل دهه ۱۹۶۰م؛ ۲. ترجیح مشی انقلابی و افراطی (همراه با خشونت) بر مصالحه سیاسی؛ ۳. به‌وجود آمدن جریان قطبی در اخوان المسلمین.

کتابنامه

۱. ابراهیم، محمد و دیگران، **جمعیت اخوان المسلمین مصر**، ترجمه: کارشناسان مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور، تهران: چاپ اول، ۱۳۸۶ ش.
۲. ابوخلیل، هیثم، **إخوان إصلاحیون**، مقدمه: کمال هلباوی و مختار نوح، قاهره: انتشارات دار دون، چاپ دوم، ۲۰۱۲ م.
۳. بهنساوی، سالم علی، **نقد و بررسی اندیشه تکفیر**، ترجمه: سالم افسری، تهران: نشر احسان، ۱۳۹۲ ش.
۴. تمام، حسام، **الإخوان المسلمون؛ سنوات ما قبل الثورة**، قاهره: دار الشروق، چاپ دوم، ۲۰۱۳ م.
۵. جمعی از نویسندگان، **الثورة المصرية؛ الدوافع و الإتجاهات و التحديات**، بیروت: مرکز العربي للأبحاث و دراسة السياسات، چاپ اول، ۲۰۱۲ م.
۶. حسینی، اسحاق موسی، **اخوان المسلمین؛ بزرگ‌ترین جنبش اسلامی معاصر**، ترجمه: هادی خسروشاهی، تهران: انتشارات اطلاعات، چاپ سوم، ۱۳۸۷ ش.
۷. خالدی، عبدالفتاح، **سید قطب؛ من المیلاد إلى الإستشهاد**، دمشق: دار القلم، چاپ پنجم، ۱۴۳۱ ق.
۸. دکمجان، هرایر، **جنبش‌های اسلامی معاصر در جهان عرب**، ترجمه: حمید احمدی، تهران: انتشارات کیهان، چاپ پنجم، ۱۳۸۸ ش.
۹. السمان، علی، **رویارویی مسلک‌ها و جنبش‌های سیاسی در خاورمیانه عربی تا سال ۱۹۷۶م**، ترجمه: حمید نوحی، تهران: نشر قلم، ۱۳۵۷ ش.
۱۰. سوزنگر، سیروس (روح‌الله)، **اندیشه‌های سیاسی سید قطب**، تهران: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۳ ش.
۱۱. سیاوشی، کرم، **تحلیل انتقادی مبانی و روش تفسیری سید قطب در فی ظلال القرآن**، تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، چاپ اول، ۱۳۸۹ ش.
۱۲. طحان، مصطفی محمد، **چالش‌های سیاسی جنبش اسلامی معاصر**، ترجمه: خالد عزیزی، تهران: نشر احسان، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.
۱۳. غزالی، زینب، **أیام من حیاتی**، قاهره: کنوز للنشر و التوزیع، چاپ اول، ۲۰۱۲ م.
۱۴. فرهی، عبدالله، **جنبش اخوان المسلمین**، تهران: کانون اندیشه، چاپ اول، ۱۳۹۵ ش.
۱۵. قاسمی، بهزاد، **اخوان المسلمین مصر و تجربه نظام سیاسی؛ از برآمدن حسن البناء تا برافتادن محمد مرسی**، تهران: مؤسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور، چاپ اول، ۱۳۹۴ ش.

۱۶. قطب، سید، **التصوير الفني في القرآن**، قاهره: دار الشروق، چاپ هفدهم، ۲۰۰۴م.
۱۷. قطب، سید، **العدالة الإجتماعية**، بیروت و قاهره: دار الشروق، ۱۹۷۵م.
۱۸. قطب، سید، **خصائص التصور الإسلامي و مقوماته**، بیروت و قاهره: دار الشروق، ۲۰۰۷م.
۱۹. قطب، سید، **دراسات إسلامية**، قاهره: دار الشروق، چاپ یازدهم، ۱۴۲۷ق.
۲۰. قطب، سید، **طفل من القرية**، آلمان: منشورات جمل، ۱۴۲۸ق.
۲۱. قطب، سید، **في ظلال القرآن**، بیروت و قاهره: دار الشروق، ۱۹۸۲م.
۲۲. قطب، سید، **لماذا أعدموني؟**، بی‌جا: منبر التوحید و الجهاد، بی‌تا.
۲۳. قطب، سید، **ما چه می‌گوییم؟**، ترجمه: هادی خسروشاهی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۱ش.
۲۴. قطب، سید، **معالم في الطريق**، بیروت و قاهره: دار الشروق، ۱۹۷۳م.
۲۵. کویل، ژیل، **پیامبر و فرعون؛ جنبش‌های نوین اسلامی در مصر**، ترجمه: حمید احمدی، تهران: کیهان، چاپ سوم، ۱۳۸۲ش.
۲۶. مودودی، ابوالاعلیٰ، **تئوری سیاسی اسلام**، ترجمه: محمدمهدی حیدری‌پور، تهران: نشر بعثت، ۱۳۵۷ش.
۲۷. مولیٰ، سعود، **الجماعات الإسلامية و العنف**، دبی: مرکز المسبار للدراسات و البحوث، چاپ اول، ۲۰۱۲م.
۲۸. نافع، بشیر موسیٰ، **اسلام‌گرایان**، ترجمه: سیدقاسم ذاکری، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، چاپ اول، ۱۳۹۱ش.

سایت‌ها

29. <http://www.tayyar.org/>